

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І
АРХІТЕКТУРИ

ПОЛЩУК
Мирослава Василівна

УДК 711.5(=411.16)“14/19”: 72.02(477)

**АРХІТЕКТУРНО - ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
ЄВРЕЙСЬКИХ МІСТОБУДІВНИХ КОМПЛЕКСІВ XV – поч.
XX ст. У СТРУКТУРІ ІСТОРИЧНИХ ПОСЕЛЕНЬ ПОДІЛЛЯ**

18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток
архітектури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Київ – 2002

2. 025. 4

00761852 (Т)

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії та історії мистецтв
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
Міністерства культури і мистецтв України.

Науковий керівник: - кандидат архітектури, професор
Скорик Лариса Павлівна.
Національна академія образотворчого мистецтва і
архітектури, керівник навчально-творчої майстерні
архітектурного факультету.

Офіційні опоненти: - доктор мистецтвознавства /з архітектури/, професор
Тимофієнко Володимир Іванович.
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та
етнології ім. М.Т.Рильського НАН України,
провідний співробітник.

- кандидат архітектури
Вечерський Віктор Васильович.
Головне управління містобудування і архітектури
Київської міськдержадміністрації,
головний спеціаліст.

Провідна організація: - Науково-дослідний інститут теорії та історії
архітектури і містобудування Державного комітету
України у справах будівництва, архітектури і
житлової політики, м.Київ.

Захист відбудеться "26" листопада 2002 року о "12⁰⁰" годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 26.103.01 у Національній академії образотворчого
мистецтва і архітектури за адресою: 04053, м.Київ, вул. Смирнова – Ласточкина, 20.
З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії
образотворчого мистецтва і архітектури. (04053, м.Київ, вул. Смирнова - Ласточкина,
20).

Автореферат розісланий « ___ » _____ 2002 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства, професор

Ю.В.Белічко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Великомасштабна розбудова історичних і нових міст, здійснена у післявоєнні радянські роки за типовими проектами в річищі нової індустріальної містобудівної концепції, призвела до нівелювання своєрідності архітектурного образу будинків, вулиць і всього міського середовища поселень, до їх безликої уніформованості і естетичного зубожіння. Історичне ядро поселень опинилося, в кращому випадку, в оточенні чужорідних і невиразних новобудов; а найчастіше - зазнало агресивних реконструктивних заходів перетворення або просто повного знищення.

Великих втрат зазнала архітектурно-містобудівна наука і практика власне в площині збереження і розвитку національних і регіональних традицій. У формотворчому процесі був перерваний зв'язок з культурними надбаннями попередніх поколінь, тому нині ми стоїмо перед однією з найактуальніших проблем сьогодення: повернення архітектурно-містобудівним творам естетично-функціонального розмаїття. В цьому процесі особливої ваги набуває глибоке проникнення в естетично-духовну сутність архітектурно-містобудівної спадщини у всій повноті її національно-культурних особливостей.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Впродовж століть архітектурне обличчя багатьох українських поселень формувалося під впливом життєдіяльності різноманітних етнічних спільнот. Український культурний простір збагачувався матеріальною культурою поляків, німців, євреїв, чехів, угорців, австрійців, молдаван, татар, вірмен, греків, італійців та інших народів. На формування містобудівного простору Правобережжя XV – поч. XX ст., а особливо – Галичини, Волині і Поділля, відчутно вплинула життєдіяльність єврейської спільноти, концентрація якої тут досягла 2/3 частини всього світового єврейства, внаслідок масового його вигнання у X – XIVст. з країн Західної і Центральної Європи. В містах і містечках цих українських регіонів євреї склали достатньо велику частку соціуму (35% - 97%), що і зумовило створення тут специфічного архітектурного середовища, досліджуваного в даній дисертації.

У радянський період розвиток містобудування на теренах України впродовж XIV – поч. XX ст. вивчався недостатньо, бо містобудування цієї доби було пов'язане з багатостолітньою чужоземною експансією і масовою різноетнічною колонізацією, серед якої найчисельнішою була єврейська. Тому, сьогодні, коли вже зняті всі табу комуністичної ідеології і відбувається інтеграція нашої держави в загальноєвропейський

культурний простір, дослідження формотворчих закономірностей розвитку єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля необхідне: для побудови цілісного знання з історії та теорії архітектури; для розробки науково обґрунтованих шляхів збереження містобудівної спадщини етнічних груп на теренах України.

Другим актуальним завданням сьогодення виступає: збереження історично сформованої своєрідності архітектурного образу старовинних поселень України і розвиток її шляхом відродження традиційних напрямків формоутворення. Першим кроком на шляху розв'язання цього завдання повинні бути широкомасштабні заходи, спрямовані на збереження всієї різноманітної, і різноетнічної в тому числі, містобудівної спадщини України, яка нині перебуває на межі глобального зникнення. А правильне збереження можливе тільки на основі докладного наукового дослідження, яке єдине дає змогу вірно обрати ті принципи і засоби, на базі яких можливо досягнути найефективнішого результату в охороні архітектурної і містобудівної спадщини. Другим кроком, спрямованим на вирішення проблеми збереження і еволюційного продовження своєрідності містобудівного ландшафту історичних поселень, є проведення особливого аналізу архітектурно-містобудівної спадщини, спрямованого на переосмислення закладеної в її структурі інформації. Таке переосмислення необхідне для виокремлення і відродження з історичного традиційного інформаційного комплексу актуально позитивних складників, які є ознаками-носіями історичної своєрідності середовища кожного поселення і повинні стати стрижнями такого нового формоутворення, яке буде гармонійним входженням в історичне довкілля на основі удосконаленого і збагаченого (естетизмом сучасних пошуків і нормами світових стандартів гуманності) історичного архітектурного образу поселення.

ЗВ'ЯЗОК РОБОТИ З НАУКОВИМИ ПРОГРАМАМИ, ПЛАНАМИ, ТЕМАМИ. Обраний тематичний напрямок роботи є реалізацією Декларації Мехіко про політику в сфері культури (прийнятої 6 серпня 1982 року на Всесвітній конференції ЮНЕСКО), в якій зазначено: “Культурна самобутність представляє собою неоціненне багатство... Міжнародна спільнота вважає своїм обов'язком зберігати і захищати культурну спадщину кожного народу.”

Про розуміння важливості проблеми вивчення і збереження культурної спадщини національних меншин України свідчить затверджений у 1992 році Закон України “Про національні меншини в

Україні”, 6 стаття якого проголошує: “пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом”.

Правовою базою для запропонованих в роботі охоронних і регенераційних заходів щодо збереження і відродження історично сформованих ціннісних якостей середовища старовинних містобудівних утворень Поділля є Закон України “Про охорону культурної спадщини” (2000 р.), в якому сказано, що “об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, охороняються державою”; а також низка підзаконних актів (постанов Кабінету Міністрів України) 2000 – 2002 років.

Робота доповнює своїм матеріалом розпочату в 1993 р. науково-дослідними інститутами Києва і Львова працю над укладанням найповнішого Каталогу нерухомих пам'яток етнічних культур України. Як наслідок таких пошуків у дисертації пропонується класифікація історичних містобудівних утворень Поділля, яка відображає рівень збереженості традиційного характеру середовища єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст.

Історичні та теоретичні результати дисертації органічно поєднуються із розгорнутою сьогодні Державним науково-дослідним інститутом теорії та історії архітектури й містобудування Держбуду України (ДНДІПАМ, Київ), кафедрою теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА, Київ) та інститутом “Укрзахідпроектреставрація” (Львів) роботою по глибокому вивченню всієї архітектурно-містобудівної спадщини на теренах України та пошуку шляхів найякіснішого її збереження.

Представлені в роботі пропозиції щодо охорони містобудівної спадщини й історичної своєрідності середовища старовинних поселень Поділля орієнтовані на врахування їх у проектах районного планування подільських областей, генеральних планах, проектах детального планування і проектах регенерації історичних населених місць Поділля, а також при визначенні історичних ареалів у цих населених місцях та опрацюванні правил їх охорони.

МЕТА РОБОТИ:

- виявити специфіку архітектурно-просторової організації єврейських містобудівних комплексів (штетлів) XV - поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля (сучасних Хмельницької і Вінницької областей); і на цій основі встановити принципові напрямки охорони містобудівної спадщини й історичної образно-функціональної своєрідності середовища старовинних містобудівних утворень Поділля.

ЗАВДАННЯ РОБОТИ:

1. Аналіз сучасного стану дослідженості містобудівної спадщини українського єврейства; аналіз вітчизняного та міжнародного досвіду охорони архітектурних та містобудівних пам'яток й історично сформованої своєрідності середовища старовинних поселень.

2. Встановлення: а) факторів, що визначали формування і специфіку структуроутворення єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у складі історичних поселень України; б) головних закономірностей регіональної своєрідності формоутворення штетлів; в) сучасного стану їх збереженості.

3. Аналіз архітектурно-просторової організації єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля.

4. Розробка пропозицій щодо охорони містобудівної спадщини й історично сформованої естетично-функціональної своєрідності середовища старовинних містобудівних утворень Поділля.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ: штетли - комплекси забудови єврейських громад у структурі поселень земель єврейського розсіяння по світу (на ідиші це слово означає - містечко) - XV – поч. XX ст. у структурі історичних містобудівних утворень Поділля.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ: архітектурно-просторова організація штетлів, а саме – об'ємно-просторова, планувальна, функціональна та естетична структури середовища штетлів і їх рядової житлово-виробничої забудови окремо.

МЕЖІ ДОСЛІДЖЕННЯ (хронологічні й географічні): хронологічні межі дослідження визначені часом масового розселення й існування єврейських громад на українських теренах у добу їх повторного освоєння. За нижню хронологічну межу обрано XV століття – початок масової імміграції євреїв на західноукраїнські землі з країн Центральної і Східної Європи. Верхня хронологічна межа визначена початком XX століття, за якою відбувся розпад традиційного єврейського громадського життя у зв'язку з глобальними радянськими перебудовами всього соціального устрою.

Географічні межі дослідження – територія України в її теперішніх межах. Ці межі дещо вужчі сучасної української етнічної території, але ширші, ніж українська етнічна територія у XV – XIX ст. Увага в дослідженні зосереджена переважно на тих регіонах, де архітектурно-містобудівна діяльність єврейських громад була найінтенсивнішою, і де найкраще збереглася її спадщина – на Південному Поділлі. Значно менше

уваги надано регіонам з меншою інтенсивністю архітектурного і містобудівного процесу та регіонам з гіршою збереженістю єврейської спадщини, таким як Волинь, Північне Поділля, Галичина, Наддніпрянщина. Порівняння матеріалів з різних регіонів, проведений нами аналіз наявності артефактів єврейської містобудівної спадщини в різних регіонах теперішньої України дозволяє забезпечити виконання завдань дослідження.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: застосовано методи теоретичних досліджень, а саме історичний метод при системному підході, коли об'єкт вивчення розглядається у виникненні і розвитку. Це дозволяє простежити процеси становлення архітектурно-просторових типів у хронологічній послідовності з виявленням внутрішніх і зовнішніх зв'язків, суперечностей та закономірностей. При цьому системний підхід полягає в комплексному вивченні об'єкта як певної єдності з узгодженим функціонуванням частин і цілого. Оскільки штетл як об'єкт дослідження є складною взаємопов'язаною багатоелементною системою (включає такі ієрархічні рівні, як система розселення, окремі населені пункти, містобудівні комплекси, окремі будівлі і споруди), для його вивчення застосовано методи структурно-генетичного аналізу і синтезу з декомпозицією системи на підсистеми, які досліджуються автономно, з подальшим їх узгодженням (міста, комплекси, окремі споруди).

У ході дослідження аналізувалися як бібліографічні, архівні (писемні, картографічні, іконографічні) джерела, так і наявні емпіричні дані у вигляді архітектурних, містобудівних артефактів. Тому застосовано й методи суто емпіричних досліджень, такі, як спостереження, натурні дослідження, порівняння, статистичний метод та картографування.

НАУКОВА НОВИЗНА ОДЕРЖАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ:

1. Встановлений комплекс історико-політичних і соціо-культурних факторів, що спричинили виникнення на значній частині території України загалом і кожного її регіону зокрема впродовж XV – поч. XX ст. комплексів забудови єврейських громад і зумовили специфіку їх організації.

2. Вперше зроблений комплексний аналіз єврейської містобудівної спадщини України і виявлена регіональна відмінність архітектурно-просторової організації єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у структурі різних історичних українських поселень.

3. Вперше встановлений загальний стан збереженості єврейської містобудівної спадщини на теренах України і виявлений регіон, в якому

сьогодні існує найвищий рівень збереженості архітектурно-просторового середовища старовинних єврейських містобудівних комплексів.

4. Вперше в історії та теорії архітектури шляхом самостійних натурних обстежень здобувачем зібраний матеріал і на його основі детально проаналізована архітектурно-просторова організація єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля, в результаті чого виявлені специфічні для неї базові формоутворюючі закономірності та їх регіональна своєрідність.

5. Всі історичні містобудівні утворення Поділля класифіковані за рівнем збереженості в них історичних планувальної структури і шару рядової забудови.

6. Розроблені і рекомендовані до застосування пропозиції щодо охорони містобудівної спадщини й історично сформованої своєрідності середовища старовинних містобудівних утворень Поділля. В їх основу покладений новий підхід до вирішення проблеми відродження сфери традицій та її похідної - спадкоємного архітектурно-містобудівного формоутворення.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ОДЕРЖАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ:

- зібраний шляхом самостійних натурних обстежень та аналізу архівних даних матеріал і отримані на його ґрунті теоретичні висновки збагатять і розширять наші знання з історії архітектури й містобудування України;

- теоретичні висновки зі специфіки архітектурно-просторової організації єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля дозволять: на науково обґрунтованій основі проводити охорону та реставрацію збережених архітектурних і містобудівних елементів цих старовинних етно-комплексів; розробляти регенераційні заходи, спрямовані на відродження своєрідності середовища історичних містобудівних утворень Поділля, а також збагатити палітру сучасної архітектури історичним досвідом;

- зібрані дані стосовно збереженості єврейської містобудівної спадщини в різних регіонах України і встановлені закономірності її існуючого рівня дозволяють прогнозувати загальний характер збереженості єврейської містобудівної спадщини XV – поч. XX ст. в будь-якому історичному містобудівному утворенні українських теренів, якщо є дані про існування там єврейських громад;

- запропонована класифікація історичних містобудівних утворень Поділля дозволяє розробляти диференційовані заходи для збереження

містобудівної спадщини й історичної своєрідності середовища цих поселень;

- застосування розроблених пропозицій щодо охорони дозволить: 1) найефективніше зберігати і матеріальну структуру містобудівної спадщини історичних поселень Поділля, і характерну для неї образно-функціональну роль у загальній композиційній структурі середмістя; 2) в архітектурно-просторовій організації історичних містобудівних утворень Поділля згармонізувати нові елементи зі старими та відродити історичну естетично-функціональну своєрідність їх середовища, збагачену сучасними досягненнями;

- результати дослідження (аналітичні викладки та графічні матеріали) можуть знайти практичне застосування: у навчальних курсах вищих учбових закладів з історії, теорії містобудування й архітектури для студентів архітектурних, будівельних, дизайнерських та мистецтвознавських факультетів; а також при підготовці енциклопедичних, краєзнавчих та науково-популярних видань;

- аналітичні висновки роботи є інформаційною базою для подальшої наукової розробки за спорідненими темами.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РОБОТИ. Відбулася: а) в дипломному проєкті автора, присвяченому темі: “Регенерація історичної частини м.Шаргорода Вінницької обл. з розробкою єврейського культурно-релігійного центру”, захист якого пройшов у 1997 р. в НАОМА; б) на трьох міжвузівських науково-практичних конференціях “Сучасні проблеми теорії та історії архітектури” Київ, НАОМА, 1997 – 1999 рр.; на п'ятій, шостій і сьомій міжнародних наукових конференціях “Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи”, Київ, 1997 – 1999 рр., які організовані Інститутом юдаїки та Національною бібліотекою України імені В.Вернадського; в) на наукових семінарах кафедри теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв НАОМА 1998 – 2000 рр. (всього 9 доповідей).

ПУБЛІКАЦІЇ. Основний зміст і результати дисертації опубліковано в 5 роботах; з них: 3 статті в фахових збірках, 1 у збірнику наукової конференції, 1 у культурно-просвітницькому віснику.

СТРУКТУРА РОБОТИ. Дисертація складається із вступу, 4 розділів з висновками, загальних висновків, списку використаних джерел (309 позицій) та додатку (15с.); має повний обсяг 256с., з них: основної частини 241с. (в тому числі 151с. основного тексту, 76с. ілюстративного матеріалу та 14с. списку використаних джерел).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

РОЗДІЛ I – ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ

У радянський період історико-етнічні надбання містобудівного процесу на українських теренах впродовж XIV – поч. XX ст. майже зовсім не досліджувалися, бо вважалися чужерідними входженнями, невластивими українському культурному ґрунту. Тому, тільки з 90-х років починають проводитись офіційні наукові роботи, спрямовані на вивчення різноманітних складових містобудівної спадщини зазначеного періоду. В галузі наукового опрацювання архітектурно-просторової організації старовинних єврейських містобудівних комплексів - штетлів у структурі історичних поселень України маємо тільки дисертацію Х.Бойко (захищену в 2000 р.), присвячену дослідженню архітектурно-просторового укладу єврейських дільниць у складі міст та містечок Галичини у кінці XVIII – на поч. XX ст. Але старовинні єврейські штетли у структурі історичних поселень Галичини за своїми принципами формоутворення суттєво відрізнялися від штетлів, які формувалися в структурі історичних поселень Поділля впродовж XV – поч. XX ст. Тому, на підставі проведених самостійних натурних досліджень, аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури (це праці: Балабана М., Бергман Е., Геврика Т., Гельстона І., Гудченко З., Котляра Є., Ліфшиця Ю., Могитича Р., Мокловського К., Носоновського М., Олійник О., Павлуцького Г., Пехотків М. і К., Пламеницької О., Седака О., Сергєєвої І., Соколової А., Трегубової Т., Хаймович Б., Ходорковського Ю. та інш.), архівних матеріалів можна стверджувати, що для теорії, історії архітектури й містобудування проблема архітектурно-просторової організації єврейських містобудівних комплексів XV - поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля зокрема й України загалом нова, ґрунтовно і різнобічно ще майже зовсім не досліджена.

Будь-яка етно-конфесійна архітектурно-містобудівна спадщина представляє собою культурну цінність загальнолюдського масштабу не залежно від того, на яких землях вона розміщена. Вона стає їх невід'ємною частиною і складовою історично сформованої своєрідності їх урбаністичного середовища. Саме тому сьогодні потрібно не тільки вивчати структуру недосліджуваної раніше містобудівної спадщини України, але й розробляти науково обґрунтовані напрямки та підходи для її збереження. Аналіз існуючих методів охорони архітектурно-містобудівних пам'яток і історичної своєрідності середовища старовинних поселень (праці Є.Водзинського, В.Тимофійенко, Л.Прибегі, А.Мардера,

Г.Логвіна, Л.Скорик, О.Плaменицької, Ю.Ранинського, О.Олійник, М.Дьоміна, С.Царенко та інш.) дозволив встановити:

- на теперішній час загальновизнаною в світі, в якості найефективнішого методу охорони архітектурно-містобудівної спадщини, є охорона цілісного містобудівного середовища, назовемо її “середовищною” охороною, замість “об’єктної” охорони, спрямованої на збереження поодиноких вибіркових пам’яток архітектури. Саме середовищна охорона в наш час є найнеобхіднішою і найактуальнішою для врятування багатющого і зовсім мало ще дослідженого містобудівного надбання українських теренів від повного знищення;

- досі не існує єдиного наукового апарату-системи для визначення і виділення тих складників містобудівної спадщини, які дійсно є носіями своєрідності даного культурно-екологічного середовища і які необхідно використовувати при формуванні нововведень в історичний містобудівний ландшафт для гармонійного узгодження в ньому старого і нового, а також для продовження новим історично сформованих естетично-функціональних характеристик середовища конкретного населеного місця.

Під історично сформованою своєрідністю середовища поселення ми розуміємо комплекс специфічних тільки для даного урбаністичного утворення особливостей його архітектурно-просторової структури.

РОЗДІЛ II – ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ МІСТОБУДІВНИХ КОМПЛЕКСІВ XV – поч. XX ст. У СТРУКТУРІ СТАРОВИННИХ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНИ

Розглянуті історико-політичні і соціо-культурні фактори, що сприяли і зумовлювали виникнення й формування впродовж XV – поч. XX ст. комплексів забудови єврейських громад у структурі історичних містобудівних утворень України загалом і Поділля зокрема. Як результат проведеної роботи, встановлені такі найголовніші з них: колонізація українських теренів польською правовою й економічною системою; примусове утримання українців впродовж XV - поч. XX ст. виключно в межах сільських поселень і сільськогосподарської діяльності, що створило необхідність у великій масі людей, призначених опанувати торговельно-ремісничо-підприємницький сектор економіки; масове вигнання євреїв з країн Західної та Центральної Європи в XI – XV ст.; введений в 1830 р. владою Російської імперії закон про “смугу осілості”, який ще більше вкоренив єврейський елемент у місця постійного його замешкання на українських теренах до цього часу.

Розглянуті особливості світосприйняття й організації побуту українського єврейства XV – поч. XX ст. Це дозволило з’ясувати, що

самобутність архітектурно-просторової структури старовинних комплексів єврейської забудови розвивалася на базі специфічного способу буття цієї спільноти, спрямованого на збереження і розвиток національно-релігійної окремішності відповідно до юдейського віровчення. Досягнення цієї мети відбувалося на основі головного світоглядного принципу - духовно-інтелектуальної замкненості, обмеженої громадськими і міжгромадськими взаємообмінами і взаємодопомогою. З носіями іншоетнічних культур єврейська людність того часу підтримувала тільки економічні взаємообміни. Саме тому старовинні єврейські містобудівні комплекси Поділля мали самодостатню цілісність композиційно-функціональної структури, яка, подібно до Ноевого ковчегу, дозволяла рятувати єврейську культуру серед хвиль інших національних культур.

Здійснений аналіз регіональної специфіки архітектурно-просторової організації єврейських містобудівних комплексів XV - поч. XX ст. у структурі історичних поселень різних регіонів України. На підставі аналізу виявлено, що єврейська містобудівна спадщина Поділля має унікальну своєрідність, сформовану такими основними формотворчими принципами:

- застосуванням додаткового містоформуючого планувального модуля – вузького (від 1 до 3 м) пішохідного провулку в поєднанні з базовим модулем – ділянкою-parcelloю в планувальній структурі рядової єврейської забудови;

- залученням та творчою трансформацією місцевих українських народних будівельних і художньо-декоративних традицій до архітектурного вистрою єврейської житлово-виробничої забудови;

- застосуванням терасного типу побудови архітектурних форм у структурі рядової забудови під впливом схилястої ландшафтної підоснови містобудівної тканини.

Специфічність розвитку єврейського містобудування на Поділлі зумовлена такими основними факторами: кількість польського населення в містобудівних утвореннях Поділля була мінімальною (30 – 3%), внаслідок стратегічно небезпечного становища цих земель; і другий, похідний від першого, - серед західноукраїнського урбаністичного простору подільський мав найменшу щільність заселення.

Проведений аналіз сучасного стану збереженості єврейської містобудівної спадщини на теренах України. Він дозволив виділити регіон, в якому єврейська містобудівна спадщина має найвищий рівень збереженості серед усіх інших українських регіонів, бо в роки II Світової війни він входив до румунської зони окупації, де не знищували євреїв і їхнього матеріально-духовного середовища. Цим регіоном є центрально-

південні частини подільських областей – Вінницької і Хмельницької. На підставі аналізу встановлено також таку закономірність: що вищий адміністративно-господарський статус поселення, то менший відсоток збереженості в ньому історичної рядової єврейської житлово-виробничої забудови. Значить найвищий відсоток її збереженості сьогодні існує в малих історичних містах, бо саме в них не здійснювалася глобальна реконструкція їх історичного середовища.

РОЗДІЛ III - АНАЛІЗ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЄВРЕЙСЬКИХ МІСТОБУДІВНИХ КОМПЛЕКСІВ XV – поч. XX ст. У СТРУКТУРІ ІСТОРИЧНИХ ПОСЕЛЕНЬ ПОДІЛЛЯ

Проаналізовані закономірності формування об'ємно-просторової структури єврейських штетлів відносно загальної містобудівної структури середмістя історичних поселень Поділля і відносно власних потреб єврейської громади. В результаті виявлено дві схеми взаєморозміщення єврейської і польської зон забудови в межах середмістя, закономірності вертикального розвитку забудови штетлу в структурі блакитної лінії поселення, закономірності розміщення Великої синагоги в розпланувальній структурі поселення і базова модель об'ємно-просторової структури єврейського комплексу, сформована відповідно до національного світогляду і внутрішніх потреб власне єврейської громади. Ця базова модель об'ємно-просторової структури штетлу складається з трьох просторово-функціональних центрів, які фокусують на собі матеріальну, духовну та потойбічну сфери буття єврейської громади. Першим таким центром є торгова площа поселення, навколо якої зосереджувалися квартали єврейської житлово-виробничої забудови. Другим центром була синагогальна площа, навколо якої розміщувалися всі найважливіші громадські і духовні інституції єврейського комплексу, над якими домінував об'єм Великої синагоги. Третім центром була територія єврейського некрополя, розміщена за межами поселення на непридатних для господарства ділянках землі. Визначені також закономірності розміщення торгової і синагогальної площ у загальній просторово-планувальній структурі всього поселення.

Проаналізоване формування основних типів планувальної структури єврейської житлово-виробничої забудови на базі специфічно подільської містоформуючої розпланувальної схеми типу “ділянка + прохід + ділянка”, за якою розвивався весь містобудівний простір Поділля впродовж XV – поч. XX ст. Проведений аналіз дозволив встановити чотири основних типи й один підтип планувальної структури традиційних єврейських осель, які утворені різноманітним поєднанням двох модульних елементів

загальноподільської містоформуючої планувальної сітки - земельної ділянки-парцели (4,5 – 5 м x 18 – 28 м) і вузького пішохідного провулку (1 – 3 м):

- перший тип, базовий для всіх інших - однодільна планувальна структура типу “парцела”: задіяна площа модульної парцели;
- другий – дводільна структура типу “парцела + провулок”: задіяна площа парцели і пішохідного провулку;
- третій - дводільна структура типу “парцела + парцела”;
- четвертий – тридільна структура типу “парцела + провулок + парцела”;
- п'ятий, підтип четвертого типу - тридільна структура типу “парцела + парцела + провулок”.

Базовою схемою розпланування внутрішнього простору єврейських житлово-виробничих будинків була система приміщень лінійної композиційної структури і з анфіладним типом комунікаційного зв'язку між її складовими, яку розміщували на площині кожної модульної ділянки-парцели. Її використання обумовлювалося тим, що створена за нею структура потребувала найменших просторових витрат на комунікаційні зв'язки між приміщеннями. Другим базовим модулем внутрішнього розпланування єврейського дому був наскрізний коридор, який використовували якщо до планувальної структури будинку залучалася територія пішохідного провулку. В результаті внутрішнє розпланування єврейської оселі відбувалося за такими схемами: тип “парцела” – “лінійна система приміщень з анфіладним типом комунікацій”; тип “парцела + провулок” – “лінійна система приміщень з анфіладним типом комунікацій + наскрізний коридор”; тип “парцела + парцела” – “лінійна система приміщень з анфіладним типом комунікацій + лінійна система приміщень з анфіладним типом комунікацій”; тип “парцела + провулок + парцела” – “лінійна система приміщень з анфіладним типом комунікацій + наскрізний коридор + лінійна система приміщень з анфіладним типом комунікацій”.

Проведений аналіз функціональної структури старовинних єврейських житлово-виробничих будинків Поділля і виявлена її базова схема, головною ознакою якої було поєднання роботи, житла і господарства, тобто багатофункціональність, сформована у просторовій структурі однієї споруди, біля якої була відсутня навіть мінімальна присадибна ділянка. Основою для формування цієї базової функціональної схеми була однодільна планувальна структура єврейського дому типу “парцела”, об'єм якого на рівні першого поверху від головного вузького фасаду

розподілявся на послідовно розміщені функціональні зони, які разом склали такий **БАЗОВИЙ ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ МОДУЛЬНИЙ БЛОК**: “торгово-виробничо-парадна зона приміщення крамниці-майстерні-вітальні (Т) – житлова зона з одної або двох кімнат-спалень (Ж) – побутова зона кухні-сіней (П) – житлова зона з одної або двох кімнат-спалень (Ж) – молитовна зона релігійної веранди (М)”. Функціональна структура єврейських будинків інших планувальних типів складалася за принципом додавання до одного базового функціонального блоку іще:

- одного такого ж самого блоку – планувальний тип “парцела + парцела”: “Т/Т + Ж/Ж + П/П + Ж/Ж + М/М”;

- комунікаційної зони наскрізного коридору – тип “парцела + провулок”: “Т + Ж + П + Ж + М” + наскрізний коридор;

- тип “парцела + провулок + парцела”: “Т + Ж + П + Ж + М” + наскрізний коридор + “Т + Ж + П + Ж + М”.

Другий поверх єврейських будинків традиційно призначався для розширення житлової зони споруди. Горище слугувало за складську зону. В обов'язковому цокольному поверсі єврейських осель зі сторони головного вузького фасаду традиційно розміщувалася побутово-складська зона, а другу половину цокольного поверху відводили завжди під транспортно-господарську зону для розміщення коня і воза. Всі старовинні єврейські будинки мали підземний поверх, поєднаний тунелями з підземною комунікаційною мережею штетлу. Головним призначенням підземного поверху була оборона єврейської родини під час військових подій, у мирний період він використовувався як розширена складська зона.

Вулична мережа містобудівних утворень Поділля впродовж XV – поч. XX ст. в межах забудови єврейського штетлу отримала до своєї головної комунікаційної функції друге функціональне навантаження – відкритої торгової зони. Підсумовуючи всю специфіку функціонального насичення дільниць рядової єврейської забудови, автором виділена їх базова функціональна схема, структурним принципом якої було багаторазове додавання такого модульного функціонального блоку: “відкрита торгово-комунікаційна зона вулиці (В) + торгово-виробничо-парадна зона єврейського дому (Т) + житлово-побутово-господарська зона єврейського дому (Ж)”. Генетичною першоосновою цієї схеми була класична функціональна схема зонування торгового ринку: “комунікаційна зона + зона торгового ряду”, до якої тільки додалася житлово-побутово-господарська зона єврейського дому.

Встановлені закономірності архітектурної організації єврейської житлово-виробничої забудови XV – поч. XX ст. історичних містобудівних

утворень Поділля. Через поєднання найвиразніших і найуживаніших з них можна сформулювати таку базову схему естетичного образу подільської єврейської оселі міського типу: вузький і дуже видовжений (4,5 - 5м x 18 - 28м) корпус будинку; поставлений на високий підмурок, який зі сторони тильного вузького фасаду набирає висоти цілого поверху, створюючи терасну структуру будинку. Об'єм дому завершує масивний спадастий дах, нависання якого вздовж головного вузького фасаду задіяне під простір напівзакритої галерейки. Будинок має: дерев'яну нефарбовану веранду, об'єм якої виступає за площину першої тераси зі сторони одного з вузьких фасадів; два великих вікна-вітрини на головному фасаді, розміщені по обидва боки від головного входу; контрастне співвідношення побілених стін дому із яскраво оранжевим об'ємом даху і червоно-коричневими поверхнями малих архітектурних форм.

РОЗДІЛ IV – ЄВРЕЙСЬКІ МІСТОБУДІВНІ КОМПЛЕКСИ XV – поч. XX ст. – ОРГАНІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОЇ СТРУКТУРИ ІСТОРИЧНИХ ПОСЕЛЕНЬ ПОДІЛЛЯ

Уся містобудівна спадщина, в комплексі з єврейською, історичних поселень Поділля сьогодні потребує визначення і застосування негайних заходів по її збереженню, а через неї і збереженню історичної своєрідності середовища цих поселень. Заради цього, по-перше, розроблена класифікація історичних містобудівних утворень Поділля за рівнем збереженості в них основних містоформуючих елементів - планувальної і об'ємно-просторової структур їх історичного містобудівного ландшафту:

- I категорія цінності - поселення, в яких збережена історична розпланувальна структура і найвищий рівень збереженості (60-70%) рядової забудови, тобто їх єврейські містобудівні комплекси збережені майже в цілісному вигляді;

- II категорія цінності - збережено 40 - 50% рядової забудови;

- III категорія цінності - збережені невеликі фрагменти рядової єврейської житлово-виробничої забудови;

- IV категорія цінності – збережені поодинокі малочисельні елементи рядової забудови – житлово-виробничі єврейські доми;

- V категорія цінності – втрачений повністю історичний планувальний каркас і шар рядової забудови, з якого збережені тільки випадкові поодинокі будинки.

До перших чотирьох категорій входять малі історичні міста Поділля, до п'ятої - відносяться середні і великі історичні міста Поділля. Винятком з середніх міст є тільки Кам'янець-Подільський, містобудівна спадщина якого відповідає I категорії цінності.

Самі по собі просторові акценти не можуть забезпечити збереження своєрідності такого складного багатокомпонентного явища як середовище поселення. До того ж відтворення поодиноких пам'яток архітектури, чи то елементів рядової забудови, чи просторових доміант, це процес набагато простіший за обсягом, сконцентрований на невеликій містобудівній площині, порівняно із процесом відтворення своєрідності естетично-художнього образу історично сформованого природно-антропогенного середовища поселення. Тому в розробленій класифікації не враховується збереженість просторових доміант.

У другому підрозділі розроблені принципи охорони містобудівної спадщини історичних поселень Поділля. Запропоновані два принципи і три форми диференційованої охорони відносно встановлених у підрозділі 4.1. категоріальних груп. Першим принципом охорони, запропонованим до використання, визначений:

• принцип комплексної охорони збережених складових елементів історичного містобудівного ландшафту: топо-ландшафтної підоснови, планувальної і об'ємно-просторової структур.

Його реалізацію необхідно здійснювати обов'язково: на засадах непорушності первинних планувальних взаємозв'язків між реліктовою ландшафтною підосною та історично складеними планувальною й об'ємно-просторовою структурами. Такий підхід дозволяє найповніше зберегти інформаційний блок традицій, за яким структурований історичний містобудівний комплекс, тобто зберегти інформацію про нього, а також зберегти його культурно-мистецьку цінність як пам'ятки містобудування.

Другим принципом охорони містобудівної спадщини історичних поселень Поділля визначено:

• принцип органічного або спорідненого функціонального навантаження архітектурно-містобудівної спадщини в посильних для неї межах. Це дозволить відтворити цілісність і своєрідність функціональної структури історичних поселень.

Практичними засобами охорони збережених елементів шару старовинної забудови в історичних містобудівних утвореннях Поділля прийняті такі форми охорони:

• для історичних містобудівних утворень Поділля I і II категорій цінності форма заповідника (пам'ятки містобудування), з можливим поєднанням її з формою пам'ятки архітектури – у випадку, коли окрема старовинна будівля збереглася на значній відстані від зони загального скупчення збережених архітектурних об'єктів;

- для історичних містобудівних утворень Поділля III категорії цінності слід застосовувати форму локальних охоронних зон, з можливим додатковим поєднанням її з формою пам'ятки архітектури;

- для історичних поселень Поділля IV і V категорій цінності слід використовувати основною форму пам'ятки архітектури, з можливим додатковим використанням форми локальної охоронної зони - у випадку збереженості невеликого (2-3 будинка) фрагменту забудови.

У третьому підрозділі розроблений авторський концептуальний механізм охорони історичної своєрідності середовища старовинних містобудівних утворень Поділля, в основі якого покладений метод регенерації, спрямований на формування в разі необхідності нововведень в історичне довкілля на засадах спадкоємного формоутворення. Запропонований концептуальний механізм регенерації будується на новому підході до розв'язання проблеми традицій і новаторства, розуміння сутності традицій, а звідси і вірного їх відбору для подальшого застосування. Він дозволяє повернути в практику сьогодення і майбутнього вічно позитивні цінності історичного архітектурно-містобудівного процесу, помилково втрачені; а також згармонізувати на образно-естетичному і на функціональному рівні новітні й історичні елементи містобудівного ландшафту поселень.

ВИСНОВКИ

1. Встановлений комплекс основних історико-політичних і соціокультурних факторів, що спричинили виникнення та формування на значній території України загалом і кожного її регіону зокрема впродовж XV – поч. XX ст. комплексів забудови єврейських громад і зумовили специфіку їх структуроутворення. Він є: а) складовою історії розвитку архітектурно-містобудівної царини на українських землях, а тому заповнює собою відповідний сектор тої її частини, яка в радянські часи не підлягала вивченню; б) і є одночасно історією розвитку національного зодчества на іншонаціональному культурному ґрунті.

2. На підставі самостійних натурних обстежень, аналізу всіх детермінуючих факторів, архівних даних виявлена регіональна специфіка архітектурно-просторової організації єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень України. Виділено три узагальнені регіони, в яких архітектурно-просторовий лад старовинних єврейських містобудівних утворень має такі найхарактерніші риси:

- регіон Галичини (Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська обл.) і Центрально-Західної Волині (Волинська і Рівненська обл.) – запозичені центральноєвропейські середньовічні містобудівні норми розпланування й естетичні форми, в яких відбита еволюція головних архітектурних стилів Європи;

- регіон Поділля (Хмельницька і Вінницька обл.) і Східної Волині (Житомирська обл.) – синтез середньовічної містобудівної форми розселення з традиційними місцевими українськими архітектурно-естетичними формами;

- регіон Наддніпрянської і Східної України (Київська, Черкаська, Полтавська, Чернігівська, Сумська, Кіровоградська, Харківська, Дніпропетровська, Херсонська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Донецька і Луганська обл.) – освоєні корінні архітектурно-просторові форми українського народу.

3. Проаналізована архітектурно-просторова організація єврейських містобудівних комплексів XV - поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля і встановлені такі її закономірності: а) дві схеми взаєморозміщення в об'ємно-просторовій структурі поселення польської й єврейської зон забудови, застосування яких залежало від пагорбного або мисового типу надрічкового плато, на якому формувалася забудова середмістя; б) базова модель об'ємно-просторової структури єврейського штетлу у взаємодії із загальною структурою поселення; в) основні типи планувальної структури єврейської житлово-виробничої забудови, своєрідність яких зумовлена специфічно подільською містоформуючою планувальною схемою типу "ділянка + прохід + ділянка"; г) типи функціональної структури єврейської житлово-виробничої забудови і базова схема функціонального зонування сельбищних зон єврейського комплексу; д) типові схеми архітектурного вистрою рядової забудови штетлів Поділля.

4. Розроблена класифікація історичних містобудівних утворень Поділля за станом збереженості в них історичних планувальної і об'ємно-просторової структур середмістя.

5. Запропоновані принципи охорони містобудівної спадщини та історично сформованої образно-функціональної своєрідності середовища старовинних містобудівних утворень Поділля. Вони передбачають:

- два загальні принципи охорони і три форми диференційованої охорони щодо прийнятої класифікації історичних містобудівних утворень Поділля, які є інструментом практичного втілення встановлених принципів;

- концептуальну систему регенераційних заходів, сформовану на принципових позиціях спадкоємного формоутворення нововведень в історичне довкілля, яке дозволяє композиційно згармонізувати старе і нове в архітектурно-просторових структурах історичних поселень і відродити використання вічно ціннісних здобутків минулого для потреб сьогодення й майбутнього.

Результати аналізу архітектурно-просторової організації єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля та формотворчих відмінностей цих етно-комплексів у різних регіонах України, які отримані в даному дисертаційному дослідженні, є тим матеріалом, котрий заповнює собою одну з багатьох ще “білих плям” розвитку історії, теорії архітектури та містобудування на українських землях. Вони необхідні як підґрунтя для розробки програм подальшого розвитку історичних поселень, для яких завжди актуальною залишається проблема збереження історично сформованої образно-функціональної своєрідності середовища.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ

1. Поліщук М.В. До питання збереження етнічних містобудівних утворень в структурі історичних міст України // Сучасні проблеми архітектури та містобудування.: Наук.-техн. зб./ Гол. ред. М.М.Дьомін – К.: КНУБА, 1999.- Вип.4.- С. 80-84.
2. Поліщук М.В. Основні фактори формоутворення міської забудови на Поділлі у XV – XIXст. // Українська академія мистецтва: Досл. та науково-метод. праці. – К., 2000.- Вип.7.- С. 163-168.
3. Поліщук М.В. Традиційне українське та єврейське житло Поділля XVI – поч. XX ст. // Українська академія мистецтва: Досл. та науково-метод. праці. – К., 1999.- Вип.6.- С.161-167.
4. Поліщук М.В. Шаргородський релікт // Україна – Ізраїль. Вісник.: Видання Товариства “Україна – Ізраїль”. – К., 1997.- Вип.2.- С. 8-10.
5. Поліщук М.В. Єврейські містобудівні утворення в структурі історичних поселень України // “Штетл” як феномен єврейської історії.: Матеріали конференції 30 серпня – 3 вересня 1998 р. – К., 1999.- С. 272-277.

АНОТАЦІЇ

Поліщук М.В. Архітектурно-просторова організація єврейських містобудівних комплексів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київ, 2002.

У дисертації визначена регіональна своєрідність морфологічного ладу єврейських містобудівних комплексів - штетлів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень України та проведений комплексний аналіз їх збереженості.

Проаналізовано архітектурно-просторову організацію штетлів XV – поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля і встановлені її базові типи: об'ємно-просторової, планувальної, функціональної та естетичної структур. Розроблена класифікація всіх історичних містобудівних утворень Поділля за станом збереженості в них історичного планування і об'ємно-просторового шару, 70 – 97% якого впродовж XV – поч. XX ст. складала рядова єврейська житлово-виробнича забудова. Розроблені пропозиції щодо охорони містобудівної спадщини й історичної своєрідності середовища старовинних містобудівних утворень Поділля.

Ключові слова: єврейський містобудівний комплекс – штетл, архітектурно-просторова організація, історична своєрідність середовища поселень, охорона, регенерація, гармонійність старого і нового, вічні і минулі традиції.

Полищук М.В. Архитектурно-пространственная организация еврейских градостроительных комплексов XV – нач. XX вв. в структуре исторических поселений Подолии. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 – теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. – Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры, Киев, 2002.

В диссертации исследован комплекс историко-политических и социокультурных факторов, под действием которых происходило формирование в течении XV – нач. XX вв. еврейских градостроительных комплексов – штетлов в структуре исторических поселений Украины в целом и Подолии

в частности; факторов, которые были первоисточником образования морфологической специфики этих комплексов. Определено региональное отличие архитектурно-пространственной организации еврейских штэтлов в структуре исторических поселений украинских земель. Установлен уровень сохранности еврейского градостроительного наследия Украины и сформулированы его закономерности, на основании которых можно прогнозировать общий характер сохранности еврейского градостроительного наследия XV – нач. XX вв. в любом украинском историческом поселении.

Проанализирована архитектурно-пространственная организация еврейских градостроительных комплексов XV – поч. XX ст. в структуре исторических поселений Подолии и выделены базовые типы: объёмно-пространственной, планировочной, функциональной и эстетической структур среды штэтла в целом и его рядовой жилищно-производственной застройки в частности.

В диссертационной работе также разработана классификация всех исторических градостроительных образований Подолии по характеру сохранности в них двух основных градообразующих слагаемых - исторического планировочного каркаса и объёмно-пространственного слоя, который на 70 – 97% в течении XV – нач. XX вв. формировался рядовой еврейской жилищно-производственной застройкой. Разработаны предложения по охране градостроительного наследия Подолии, основанные на средовом подходе к охране архитектурно-градостроительных комплексов, т.е. на охрану среды в целом, а не на объектную охрану, направленную на сохранение только избранных архитектурных объектов. Разработан концептуальный механизм охраны исторического эстетико-функционального своеобразия среды старинных градостроительных образований Подолии. В его основу положен новый подход к решению проблемы возрождения сферы традиций и её производной - преемственного архитектурно-градостроительного формообразования, усовершенствованного и обогащенного современными достижениями и мировыми стандартами гуманности. Использование предложенного механизма преемственного формообразования нововведений позволит в архитектурно-пространственной структуре исторических поселений Подолии сгармонизировать новые элементы со старыми и обеспечить постепенное возрождение исторического своеобразия их среды путём научно осмысленного синтеза избранных традиционных элементов прошлого с новациями.

Ключевые слова: еврейский градостроительный комплекс – штэтл, архитектурно-пространственная организация, историческое своеобразие среды поселений, охрана, регенерация, гармоничность старого и нового, вечные и преходящие традиции.

Polishcuk M.V. The architectural-spacious organization of the Jewish town-planning complexes of the XV – early XX cen. in the historical settlements of Podillya region.- Manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of the candidate of architecture on a speciality the 18.00.01 - theory of architecture, restoration of architectural monuments.- National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, 2002.

The regional difference of architectural-spacious organization of the Jewish town-planning complexes – shtetls of the XV – early XX cen. in the structure of Ukrainian historical settlements is determined in the dissertation and the complex analysis of their preservation.

The architectural-spacious organization of the shtetls of the XV – early XX cen. the structure of historical Podillya settlements is analyzed and the following basic types are determined: the planning structure, the volumetrica-spacous, the functional and aesthetical structures. The classification of all historical Podillya settlements is worked out by character of preservation of two basic town-building components in them: historical planning of a skeleton and volumetrica-spacious layer, wich consisted of the ordinary Jewish housing-trading building to 70 – 97 % in the XV – early XX cen. The proposition for the protection of the town-planning heritage and historical peculiarity of Podillya environment ancient town-planning formations environment.

Key words: the Jewish town-planning complex - shtetl, the architectural-spacious organization, the historical peculiarity of settlements environment, the protection, the regeneration, the harmony old and new, the eternal and past traditions.

АВ 53.130

Мист

Підписано до друку 08.10.2002 р. Формат 60x90/16.
Ум.друк.арк. 0,9. Обл.-вид.арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 202.

Видавництво "Науковий світ"®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
03150, м.Київ-150, вул. Горького, 51, оф. 1211.
227-01-89, 419-38-44

100% ОРИГІНАЛ

Мист